

Főnévi többes szám a németben: formák és funkciók

Scheibl György

SZTE Német Nyelvészeti Tanszék

Összefoglaló

A többes számú főnévi inflexió a német nyelvben formai és szemantikai szempontból is változatos képet mutat. Kontrasztív nyelvészeti/tipológiai szempontból külön figyelmet érdemel (i) analitikus és (ii) agglutináló jellege, (iii) polifunkcionalitása és (iv) markergazdagsága. A főnévi többes szám jelölése a németben analitikusan, azaz az NP egyéb konstituensein, de agglutináló jellegű inflexiós markerekkel magán a főnéven is történhet. A markerek polifunkcionalitása abban áll, hogy a főnévtől/NP-től függően lehetnek szemantikailag üres jelölők, többes számú információ hordozói, vagy értelmezhetők deklinációs osztályjelölőként is. Ez utóbbi szerepük összefügg a többes számú inflexió markergazdagságával. A dolgozat ezt a négy jellemzőt mutatja be a hagyományos leíró német nyelvtan eszköztárával.

Kulcsszavak: többes szám, inflexió, agglutináló markerek, többértelműség, német mint idegen nyelv

1. Bevezetés

Tanulmányomban rövid áttekintést adok a főnévi többes szám formai és funkcionális aspektusairól a németben. Ennek során ötvözöm a hagyományos leíró német nyelvtan terminológiai és formális apparátusát kontrasztív nyelvészeti és tipológiai megközelítésekkel. Az áttekintés egy olyan lehetséges leírást prezentál, amely alkalmas lehet a német és a magyar nyelv összehasonlítására, valamint a főnévi többes szám taníthatóságának vizsgálatára a német mint idegen nyelv esetében. A terjedelmi korlátok miatt eltekintek a részletesebb érvelésektől és a többes számú inflexió lehetséges morfológiai és szemantikai elméleteinek szembeállításától.

A főnévi többes számmal összefüggésben a 2. pontban először megkülönböztetem a számspecifikus és számjelölő elemek fogalmát, a 3. pontban pedig a főnévi csoport külső és belső számjelölőit. Ezt követően röviden ismertetem a főnevek és az NP belső számjelölőinek összefüggéseit. Végül az 5. pont a többes számú inflexió formai és funkcionális leírásával foglalkozik.

2. Számspecifikus és számjelölő elemek

A szám az egyik leggyakoribb morfoszintaktikai kategória a nyelvekben. Sokfélesége miatt nyelvfüggően különböző szófajok lehetnek számspecifikusak. A németben a szám elsődlegesen a főnevek, névmások és igék morfoszintaktikai kategóriája, ezért ezeket a következőkben számspecifikus elemeknek nevezem. Mivel azonban a német sajátos morfológiai rendszere miatt a szám jelölése nem feltétlenül ezeken

a számspecifikus lexémákon történik, célszerű megkülönböztetni a számspecifikus és a számjelölő elemeket. A főnév nyelvtani számát alapesetben magán a főnéven jelöljük inflexiós markerekkel, mint pl. a *Kind-er* [gyerek-PL] 'gyerekek' többes számú NP-ben. Ilyenkor a főnév egyszerre számspecifikus és számjelölő elem. De a főnévi csoport többes számát szintaktikai eszközök is kifejezhetik, pl. számnevek, kvantorok vagy az *und* 'és' kötőszó, pl. (1), sőt egyeztetési szabályok szerint az állítmány vagy egy koreferens névmás is lehet az NP számjelölője. Ilyen esetekben a számjelölő és számspecifikus elemek nem azonosak.

- (1) drei Männer / viele Männer / Adam und Alexander
három férfi.PL / sok.PL férfi.PL / Adam és Alexander
'három férfi/sok férfi/Adam és Alexander'

3. Belső és külső számjelölők

A főnévi csoport száma a németben négy számjelölő elemen fejezhető ki: (i) magán a főnéven, (ii) a főnévi projekció egyéb konstituensein, (iii) a mondat igei állítmányán és (iv) az NP koreferens névmásain mondathatáron túl is. A (2) példa a négy lehetséges számjelölő együttes előfordulását mutatja.

- (2) Nur **drei** Männer konnten erzählen, was **sie** gesehen hatten.
három férfi.PL tud.PRET.3P.PL ő.3P.PL
'Csak három férfi tudta elmesélni, mit látott.'

A négy számjelölőt a főnévtől való szintaktikai távolsága és az ebből következő funkcionális és formai különbözősége miatt két csoportba sorolhatjuk: a belső és külső számjelölők csoportjába.

A belső számjelölők jellemzője, hogy

- a főnévi csoport NP-n belül azonosítható számát jelölik, ezért a főnéven vagy az NP egyéb összetevőin jelennek meg, azaz
- a számjelölés morfológiailag vagy szintaktikailag történik. Előbbi a többes számú inflexióval, utóbbi az *und* 'és' kötőszóval vagy úgynevezett kvantifikáló elemekkel, azaz névelőkkel, számnevekkel és számnévszerű elemekkel lehetséges;
- morfoszintaktikailag, illetve szintaktikailag definiálhatók, többnyire a főnévi csoporton belüli vonzat- vagy kongruenciaviszonyok értelmében. A *drei Männer* 'három férfi' NP-ben pl. számnévi vonzatról beszélhetünk, a *drei* 'három' számnév vonzata a többes számú inflexió a németben; a *die Männer* [DEF.ART.PL férfi.PL] 'a férfiak' esetén pedig a határozott névelő számban egyezik a többes számú főnévvel.

A német nyelv analitikus inflexiós jellegét a többes számot vonzó kvantifikáló elemek példázzák, melyek a többes számú inflexióhoz hasonló grammatikai szerepet töltenek be. A többes számú számneves NP szemantikai tulajdonságaiban is hasonlóságot mutat a pusztán többes számú NP-vel, mivel

- homogén individuumhalmazt jelöl: a *Kinder* 'gyerekek' és a *drei Kinder* 'három gyerek' kizárólag gyerekekből álló individuumhalmazokra referál. Az ún. asszociatív többes szám, mint pl. *Meiers* [Meier.PL] 'Meierék' vagy az *und*-dal jelölt többes számú NP ezzel szemben inhomogén individuumhalmazt denotál.
- az NP számát az EGY (egyes szám) – TÖBB MINT EGY (többes szám) distinkcióna épülő mennyiségi reláció alapján specifikálja (kardinális specifikáció), és alulspecifikált a kollektív/disztributív értelmezést tekintve: A *Drei Jungen luden ein Mädchen zur Party ein* 'Három fiú hívott meg egy lányt a partira' mondat egyszerre lehet kollektív (egy meghívott lány) vagy disztributív (három meghívott lány) értelmezésű.

Az 1. táblázat összefoglalja a belső számjelölők formai és szemantikai tulajdonságait, a részletesebb leíráshoz vö. Scheibl (2008; 2019).

Formai jellemzők	Szemantikai jellemzők		
	Homogenitás	Kardinális specifikáció	Kollektív vagy disztributív értelmezés
Többes számú inflexió morfológiai marker nem iterábilis	az asszociatív többes szám kivételével homogén osztályok	TÖBB MINT 1	alulspecifikált: alapeset csak kollektív: asszociatív többes szám csak disztributív: ∅
Többes számot vonzó kvantifikáló elem szintaktikai marker nem iterábilis	homogén osztályok		csak kollektív: ∅ csak disztributív: disztributív számnevek
und szintaktikai marker iterábilis	inhomogén osztályok		alulspecifikált: alapeset csak kollektív: ∅ csak disztributív: ∅

1. táblázat

A belső számjelölők formai és szemantikai jellemzői

A **külső számjelölők** a belsőkkel ellentétben a főnévi csoport számának az NP-n kívüli azonosítására szolgálnak, és tipikusan a finit igen vagy egy anaforikus névmáson jelennek meg. A belső számjelölőkkel ellentétben alapvetően az NP szemantikai jegyei alapján határozzák meg a főnévi számot. A németben az anaforikus névmások esetén szemantikai egyeztetés szabályozza a névmási alakokat. Corbett (1991: 226) egyeztetési hierarchiája szerint a németre is igaz ugyanis, hogy a számbeli egyezés két koreferens mondatrész közt a köztük lévő szintaktikai távolság növekedésével jellemzően szemantikai szabályok szerint történik. Gil (2001) számossági szabálya szerint a külső számjelölő a főnevet/a főnévi csoportot egyes számúként azonosítja, ha az NP által denotált individuumhalmaz számossága PONTOSAN EGY, és többes számúként, ha TÖBB MINT EGY. A legtöbb esetben a belső és külső számjelölők természetesen azonos értékűek, de számhibridek, pl. egyes számú kollektív főnevek esetében eltérhetnek. Ilyen számhibridnek minősülnek pl. a *das Team* 'a csapat', az *eine 7-köpfige Kommission* 'egy héttagú bizottság' vagy a *mehr als ein Mann* 'több mint egy férfi' típusú NP-k, melyekre többes számú anaforikus névmással utalhatunk. Sőt bizonyos esetekben az NP száma kizárólag a külső számjelölő alapján határozható meg. Erre példa az egyes számú (3a) és a

többes számú (3b). Mindkettő számát a vastagon szedett vonatkozó névmás és a finit ige jelöli kizárólag:

- (3) a. Alexandras Ehemann und unser lieber Vater,
der soeben aus dem Auto gestiegen **ist**, ...
 aki.SG.NOM.MASC van.3P.SG.PRES
 'Alexandra férje és a mi szeretett apánk, aki éppen most szállt ki az autóból, ...'
- b. Alexandras Ehemann und unser lieber Vater,
die soeben aus dem Auto gestiegen **sind**, ...
 aki.PL.NOM van.3P.PL.PRES
 'Alexandra férje és a mi szeretett apánk, akik éppen most szálltak ki az autóból, ...'

4. A főnevek és a belső számjelölők összefüggései a németben

4.1. Megszámlálható és megszámlálhatatlan főnevek

Más nyelvekhez hasonlóan a németben is a főnév bizonyos lexikális jegyei, pl. megszámlálhatósága határozza meg az NP egyes/többes szám opozícióban megjelenő tulajdonságait. A megszámlálható/megszámlálhatatlan főnevek elkülönítésére a németben három teszt alkalmazható. Eszerint a *Mann* 'férfi' a *Milch* 'tej' főnévvel ellentétben megszámlálható, mert

- kaphat többes számú inflexiót: *Männ-er*/**Milch-e*,
- nem képes névelőtlen egyes számú NP-ként állni: *Das ist *Mann/Milch.*, és
- számneves szerkezetben használható: *drei Männer*/**drei Milche*.

A teszt alapján a német megkülönböztet (i) megszámlálható közneveket (*Mann* 'férfi', *Ziege* 'kecske', *Glas* 'pohár'), (ii) megszámlálható kollektív főneveket (*Familie* 'család', *Gruppe* 'csapat', *Polizei* 'rendőrség'), (iii) megszámlálhatatlan közneveket (*Milch* 'tej', *Sand* 'homok', *Seide* 'selyem') és (iv) megszámlálhatatlan kollektív főneveket (*Vieh* 'jószág', *Obst* 'gyümölcs', *Getreide* 'gabona').

A megszámlálható kollektív főnevek referenciális tulajdonságaik alapján átmenetet képeznek a megszámlálható köznevek és a megszámlálhatatlan köznevek között. Individuumok csoportjaira referálnak kollektíven, ugyanakkor van többes számuk és számnevekkel bővíthetők, azaz csoportszinten megszámlálhatók: *Familien* 'családok', *drei Familien* 'három család'.

4.2. Transznumerális kontextusok

A főnévi szám értelmezése megszámlálható főneveknél automatikusan az EGY/TÖBB MINT EGY szemantikai distinkció alapján történik. De van a németben a főneveknek olyan használata is, ahol a fenti szemantikai opozíció nem érvényesül. Ezt **transznumerális** használatnak nevezzük. A transznumerális (akár lexikálisan, akár kontextuálisan) akkor áll fenn, ha az adott főnév(i csoport) nem rendelkezik az EGY/TÖBB MINT EGY jegyek egyikével sem (azaz nem megszámlálható, vö. 4.1.),

vagy ha mindkettővel rendelkezik. Ez utóbbi eset a lexikálisan megszámlálhatóként kategorizált főnevek speciális előfordulását jelenti, olyan kontextusokat, ahol a fenti szemantikai jegyoppozíció megszűnik, s a főnévi csoport numerikusan határozatlan marad. A németben három transznumerális kontextus különböztethető meg:

(i) **Dependens többes szám:** Dependens többes számról akkor beszélünk, ha a többes számú NP értelmezése egy másik többes számú NP-től függ, mint pl. a *Kinder* puszta többes számú NP (4a)-ban vagy a birtokos névelős többes számú NP (4b)-ben:

- (4) a. Die Männer sahen **Kinder** auf dem Hof.
gyerek.PL.ACC
'A férfiak gyerekeket láttak az udvaron.' (minden férfi egy vagy több gyereket)
- b. Die Männer sahen **ihre Kinder** auf dem Hof.
POSS.ART.3P.PL.PL gyerek.PL.ACC
'A férfiak gyereküket/gyerekeiket látták az udvaron.' (minden férfi egy vagy több gyerekét)

(ii) **Deponens többes szám:** A többes számú inflexió ellenére a puszta többes számú NP-k alulspecifikált értelmezést kaphatnak, azaz egy vagy több individuum-ra is referálhatnak:

- (5) Haben Sie Kinder?
van.3P.PL.PRES ön gyerek.PL.ACC
'Van gyereke?' (egy vagy több gyerek)

(iii) **Megszámlálható főnevek használata megszámlálhatatlan kontextusban:** A lexikálisan megszámlálható főnevek nagy része névelő nélkül anyagnévi értelmezést kap, pl. (6b).

- (6) a. Der Koch schält **den Apfel**. (megszámlálható)
DEF.ART.ACC.MASC alma
'A szakács meghámozza az almát.'
- b. Der Koch rührte noch geriebenen **Apfel** in den Salat. (megszámlálhatatlan)
'A szakács még reszelt almát kever a salátába.'

A transznumeráltság a németben morfológiailag mind egyes számként (anyagnév), mint többes számként (dependens/deponens többes szám) megjelenhet.

4.3. Numerikus specifikáció a belső számjelölökkel

A megszámlálható és megszámlálhatatlan főneveket lexikálisan az különbözteti meg, hogy előbbiek egy természetes egység változóval rendelkeznek, amelyet NP-szinten azonosítani kell. Ez a numerikus specifikáció a németben a belső számjelölökkel történik.

• Numerikus specifikáció többes számú inflexióval:

- (7) Kind-**er**, die Kind-**er**, diese Kind-**er**
'gyerekek, a gyerekek, ezek a gyerekek'

- Numerikus specifikáció kvantifikáló elemmel:

(8) **ein** Kind, dieses **eine** Kind, **drei** Kinder, **einige** Kinder
'egy gyerek, ez az egy gyerek, három gyerek, néhány gyerek'

Feltételezhető, hogy (8)-ban a kvantifikáló elem látja el a numerikus specifikációt, a többes szám markere szemantikailag üres, csak formai vonzatként jelentkezik: a számnevek és kvantorok egy része a németben többes számot vonz. Ez a felfogás egyrészt összhangban van a számneves főnévi csoportok nyelvtipológiai leírásával, vö. Rijkhoff (2002), másrészt pedig a német nyelv azon inflexiók sajátosságával is, hogy a nem-, szám- és esetjelölő morfémák nem vagy nem csak a főnéven, hanem annak determinánsain jelennek meg. Az analitikus nominális inflexió részletes leírásához vö. Ágel (1996), Kolde (1996), Eisenberg (2000).

5. Többes számú inflexió a németben

5.1. A többes szám allomorfjai

A német morfológiai számrendszere az egyes szám/többes szám oppozícióra épül, ahol is a többes szám számít jelölt kategóriának, vö. pl. Wegener (1992; 1995; 1999), Wunderlich (1999), Lehmann–Moravcsik (2000), Waugh–Lafford (2000), Stump (2001) és Müller (2002).

A többes szám képzése elktudottan nagy nehézséget okoz a németül tanulóknak. A tőhangzováltásoktól eltekintve ugyanis öt morfémaalternáns jelölheti a főnév többes számát: \emptyset , *-e*, *-er*, *-(e)n* és *-s*. De ezek disztribúciója messze nem önkényes. A szuffixum kiválasztását döntő mértékben a főnév deklinációs osztálya és nyelvtani neme határozza meg. Wegener (1999: 8) szerint e két faktor relevanciája univerzálisan bizonyítható minden olyan nyelvben, amely deklinációs, illetve nemosztályokat különböztet meg.

A következőkben a német többes számú inflexió három komponensét ismertetem: (i) A **többesszám-képzési stratégiák** a többes szám jelölésének nyelvtipológiai meghatározott formai apparátusát jelentik nyelvspecifikus paraméterek hozzárendelésével. (ii) A **többes szám markerei** ezen tipológiai lehetőségek konkrét megjelenési formái a németben, végül (iii) a **többesszám-osztályok** meghatározhatók a többes szám markerei és a deklinációs/nemosztályok lehetséges kombinációi alapján.

A többesszám-képzési stratégiák lehetnek szegmentálisok (reduplikáció, prefixum, szuffixum stb.) és nem szegmentálisok (szuppleció, introflexió, szinkretizmus, szupraszegmentális technika stb.). A németre ezek közül három van parametrizálva: a szuffixum (az *-e*, *-er*, *-(e)n* és *-s* marker), az introflexió (umlaut) és a szinkretizmus (\emptyset -marker). Ezen belül nyelvtörténetileg igazolható az ófelnémet kor óta fennálló tipológiai átmenet a németben a jellemzően fuzionáló típusból (fuzionáló nem-szám-eset markerek) az agglutináló (nem fuzionáló többesszám-markerek), introflektáló (umlaut) és izoláló (szinkretizmus) típusba, vö. Wurzel (1996).

A három többesszám-képzési stratégia elvileg 10 többesszám-markert tenne lehetővé: \emptyset , *-e*, *-er*, *-(e)n*, *-s*, mind az öt marker állhat umlauttal vagy anélkül. De ezek közül csak öt létezik: *-(e)n*, *-(e)*, umlaut + *-(e)*, umlaut + *-er*, *-s*.

A német nyelv többesszám-osztályai a markerek és a deklinációs/nemosztályok lehetséges kombinációi alapján határozhatók meg. Markerből, mint láttuk, öt van. Wegener (1999) négy releváns deklinációs/nem osztályt különít el: nőnemű, erős hímnemű, gyenge hímnemű és semlegesnemű főnevek. A lehetséges kombinációk száma így elvileg 20 lenne. Valójában csak 9 létezik, azaz minden deklinációs osztály csak egy részalmazát választja ki a lehetséges markereknek.

5.2. A többes szám jelöltsége

Croft (2003) egyik legalapvetőbb tipológiai általánosítása, hogy a többes szám az egyes számhoz képes mindig jelölt morfoszintaktikai kategória. Jelöltség alatt itt nem csak azt értjük, hogy egy nyelvben a többes szám megléte minden esetben implicálja az egyes számét is, hanem azt a formai kritériumot is, hogy egy adott nyelvben a többes számot legalább annyi morfémmel fejezzük ki, mint az egyes számot, vö. Croft (2003: 91).

A többes számú inflexió német-magyar kontrasztív elemzésében Zifonun (2004) erre a formai kritériumra építve a jelöltség három fokát különbözteti meg, vö. (9):

- (9) A többes szám az egyes számhoz képest jelölt kategória, mert minden többes számú alakra igaz, hogy
- legalább annyi morfémből áll, mint a legkisebb morfémaszámú egyes számú alak (1. fok), vagy
 - több morfémből áll, mint a legkisebb morfémaszámú egyes számú alak (2. fok), vagy
 - több morfémből áll, mint bármely egyes számú alak (3. fok).

Zifonun ezt a jelöltségi skálát annak igazolására használja fel, hogy a többes szám képzése a németben feltűnő hasonlóságot mutat a magyarral. A fokokkal nő a többes szám képzésének agglutináló jellege. A magyar a skála harmadik fokán van, a német a másodikon, illetve harmadikon, holott a fuzionáló nyelvek alapvetően a második fokot sem kell, hogy elérjék. Mindez Zifonun (2004: 402) szerint arra utal, hogy a főnévi inflexió a németben a tipikusan fuzionálóból az agglutináló jellegbe vált(ott) át.

Főnévosztályok	Fok
Erős hímnemű főnevek/semlegesnemű főnevek: nem szegmentális többesszám-marker, pl. umlaut vagy Ø: <i>Vater/Väter, Lehrer/Lehrer</i> 'apa, tanár'	1
Erős hímnemű főnevek/semlegesnemű főnevek: szegmentális többesszám-marker: <i>Tisch/Tische</i> 'asztal'	2
Gyenge hímnemű főnevek: szegmentális többesszám-marker: <i>Student/Studenten</i> 'hallgató'	2
Nőnemű főnevek: szegmentális többesszám-marker: <i>Küche/Küchen</i> 'konyha'	3

2. táblázat

A többes szám jelöltségi skálája az inflexiós osztályok megoszlásában

Az 1. fok feltételei már a nem szegmentális többesszám-jelölők esetén is teljesülnek. Fuzionáló inflexiós rendszere miatt a német ezt a fokot már az ófelnémet korban (850–1050) elérte. A 2. fok szegmentális markereket és egy olyan főnévi inflexiós rendszert tételez fel, amelyben az esetragozásnak van legalább egy jelöletlen alakja (pl. az egyes szám alanyeset). Végül a 3. fok csak az egyes számú esetvégződéses leépülésével és az agglutináló többesszám-markerek megjelenésével érhető el. A 2. táblázat összefoglalja a fokok eloszlását a német nyelv főnévi inflexiós rendszerében. A főnévosztályok megoszlásából látható, hogy a legerősebben agglutináló jellegű 3. fokot csak egy deklinációs osztály képviseli: a többes számban nem tőhangzóváltással jelölt nőnemű főnevek.

5.3. A többes szám polifunkcionalitása

A többes szám formai jellemzése után ebben a pontban a többesszám-markerek szemantikai/funkcionális jellemzőiről lesz szó. Négy funkcionális jegyet különböztethetünk meg: (i) a szemantikai jegy, (ii) a klasszifikációs jegy, (iii) a megszámlálhatósági jegy és (iv) az oppozíciós jegy. A többes szám bármely előfordulása binárisan jellemezhető ennek a négy jegynek a meglétével vagy hiányával. Tekintsünk át először néhány példát:

Egyes szám	Többes szám
(a) der Mann 'a férfi'	(a') die Männer 'a férfiak'
(b) der/die Meier 'Meier'	(b') die Meiers 'Meierék'
(c) das Wasser 'a víz'	(c') die Wasser 'nagy mennyiségű víz'
(d) Wein 'bor'	(d') Weine 'borok'
(e) Ø/[Ehepaar] 'házaspár'	(e') Eheleute 'házasok'
(f) ein Mann 'egy férfi'	(f') Männer ¹ 'férfiak'
(g) kein Mann 'egy férfi sem'	(g') null Männer 'nulla férfi'
(h) mehr als ein Mann 'több, mint egy férfi'	(h') mindestens zwei Männer 'legalább két férfi'
(i) zehn Mann (Besatzung), zehn Stück 'tíz fő(s) személyzet, tíz darabnyi'	(i') zehn Männer, zehn Stücke 'tíz férfi, tíz darab'
(j) ein Mann (= (6)) 'egy férfi'	(j') zwei Männer 'két férfi'
(k) tausendundeine Nacht 'ezeregy éjszaka'	(k') tausendein Tage 'ezeregy nap'
(l) null Ahnung 'nulla fogalom'	(l') null Männer (= (7)) 'nulla férfi'
(m) ein Mann (= (6)) 'egy férfi'	(m') 1,0 Männer, 1,1 Männer (pro Jahr) '1,0 férfi, 1,1 férfi (évente)'
(n) Alexander ist <i>ein Mann</i> . 'Alexander férfi.'	(n') Alexander und Rex sind <i>Männer</i> . 'Alexander és Rex férfiak.'
(o) Jeder Mann ist <i>ein Held</i> . 'Minden férfi hős.'	(o') Beide Männer sind <i>Helden</i> . 'Mindkét férfi hős.'
(p) die Männer <i>mit ihrer Ziege</i> 'a férfiak a kecskéjükkel'	(p') die Männer <i>mit ihren Ziegen</i> 'a férfiak a kecskéikkel'

3. táblázat

Nyelvi adatok a többesszám-markerek szemantikai jegyeihez

¹ A pusztán többes számú NP-k szintaktikai pozíciójuktól függően valódi többes számú értelmezést vagy transznumerális (deponens) jelentést kaphatnak, vö. 4.2. Mondatkontextus nélkül a példa tehát többértelmű. Az adatok rendszerezésekor ezért (f') mindkét szerepére utalok.

• **A ± szemantikai jegy:** A szemantikai irodalom már a 70-es évek óta foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az inflexiók többesszám-markerek szemantikai funkciót látnak-e el, vagy funkcionálisan üres formai elemek. Bartsch (1973) és Bennett (1975) minden többesszám-markernek egységesen szemantikai funkciót tulajdonít. Sauerland (2003) ezzel ellentétben feltételezi, hogy a főnév számjegyét nem a többes szám markerei fejezik ki, azaz a többes számú inflexió szemantikailag üres. Krifka (1986; 1989), Bosveld-de Smet (1997) és Scheibl (2006) megkülönböztet szemantikailag interpretálható és üres markereket. Jelen tanulmányban is azt az álláspontot képviselem, hogy a morfológiailag egységes többes számú inflexió bizonyos NP-k esetén a többes szám szemantikai információinak hordozója (mennyiségi információ, homogén osztály stb.), más esetekben ezt a szemantikai funkciót szintaktikai elemek, pl. kvantifikáló elemek töltik be, a többesszám-marker viszont szemantikailag interpretálatlan. A többesszám-marker szemantikai jeggyel rendelkezik a határozott NP-knél (a'), az asszociatív többes számnál (b'), az abundancia többes számnál (c'), a fajtajelölő többes számnál (d'), a csak többes számban használható főveknél (e') és a pusztán többes számú NP-knél (f'), ha az nem kap deponens értelmezést a mondatban. Nem rendelkezik viszont szemantikai jeggyel a marker a számneves többes számnál (g')–(m'), a egyeztetési többes számnál (n')–(o'), a deponens értelmezésű pusztán többes számnál (f'), vö. 4.2., valamint a dependens többes számnál (p').

• **A ± klasszifikációs jegy:** Mivel a németben a többesszám-markerek korrelációt mutatnak a deklinációs/nemosztályokkal, Wegener (1999) és Ágel (2005) alapján feltételezhető, hogy a többesszám-markerek szemantikai szerepükön kívül klasszifikációs szerepet is ellátnak, hiszen azonosítják a főnév grammatikai nemét. Minden deklinációs osztályhoz hozzárendelhető egy default többesszám-marker: az erős hímnemű fővekekhez az *-e*, a nőnemű fővekekhez az *-(e)n*, a semlegesneműekhez az *umlaut + -er* stb. A fővekek erős, gyenge és vegyes inflexiók osztályba sorolása (a Grimmtől származó klasszikus terminológia szerint) éppen erre a jegyre épül. A klasszifikációs jegy értéke negatív az *-s* többesszám-markernél, melynek disztribúciója nem nemszpecifikus, valamint a Wiese (2000: 150) alapján „hamis marker”-nek nevezett többes számoknál, ahol a főnév nem a nemosztályának megfelelő default többesszám-markert kapja: pl. az erős hímnemű *Mann* 'férfi' főnév a semlegesnem tipikus többes számával rendelkezik (*Männer*), a nőnemű *Mutter* 'anya' pedig tipikusan erős hímnemű többes számmal (*Mütter*). A hamis többesszám-markereknek az alapszókincsben megfigyelhető viszonylag magas aránya indokolja, hogy a nemek és a többes szám képzésének összefüggéseit a mai napig nem tematizálják a németnyelv-oktatásban.

• **A ± megszámlálhatósági jegy:** Allan (1980) nyelvtipológiai általánosítása szerint, ha egy nyelv a megszámlálható és megszámlálhatatlan fővekek közül csak az egyiket jelöli morfoszintaktikai eszközökkel, akkor mindig a megszámlálhatók lesznek a jelölt alakok. Ezért a németben a többes számú inflexió – egyéb funkciói mellett – a főnevet megszámlálhatóként is azonosítja, vö. (f'), (j')–(m'). Ennek a jegynek a hiányára csak elszórtan akad példa. Az abundancia többes szám ilyen – megszámlálhatósági jeggyel rendelkező többesszám-fajta: anyagnevekből, azaz lexikálisan megszámlálhatatlan fővekből képezhető többes szám, amely nagy mennyiséget fejez ki, pl. (c') *die Wasser*, amely nagy víztömeget jelent.

• **A ± oppozíciós jegy:** A főnévi többes szám szemantikai alapú kontraszt-funkcióval rendelkezhet az egyes számhoz képest. Ez a jegy természetesen nem független a ± szemantikai jegytől, hiszen ilyen oppozíció csak a szemantikailag interpretálható többesszám-markerek esetén lehetséges. Csak annak a többes számnak lehet –oppozíciós jegye, amelynek nincs egyes számú megfelelője. Ilyen a számneves többes szám (g')–(m'), a csak többes számban álló főnevek (e') és az egyeztetési többes szám (n')–(o'). Ezenkívül hiányzik az oppozíciós funkció azoknál a többes számú főneveknél is, amelyek a meglévő egyes számú alak ellenére sem fejeznek ki kontrasztot: (g'), (k') és (l'). A 4. táblázat összefoglalja a többesszám-markerek funkcionális jegyeit:

	+	–
Szemantikai jegy	határozott többes számú NP (a') asszociatív többes szám (b') abundancia többes szám (c') fajtajelölő többes szám (d') csak többes számban használt főnevek (e') nem deponens értelmezésű pusztá többes számú NP (f')	deponens többes szám (f') számneves többes szám (g')–(m') egyeztetési többes szám (n')–(o') dependens többes szám (p')
Klasszifikációs jegy	az -s és a „hamis” marker kivételével valamennyi szegmentális többesszám-marker (d'), (k'), (o')	„hamis többes szám” (a') -s marker (b')
Megszámíthatósági jegy	minden megszámlálható főnév többes száma (a'), (b'), (d'), (f')–(m'), (p')	abundancia többes szám (c')
Oppozíciós jegy	szemantikai jegyű többesszám-markerek (a')–(f')	csak többes számban használt főnevek (e') számneves többes szám (g')–(m') egyeztetési többes szám (n')–(o') kontraszt nélküli többes szám (g'), (k'), (l')

4. táblázat

A többes szám funkcionális jegyei a többesszám-típusok megoszlásában

5.4. A kanonikus többes szám

A főnév többes számú esetalakjai morfológiailag komplex, az egyes számhoz képest jelölt alakok a németben. Az utolsó pontban azt mutatom be röviden, hogy a többes számú inflexió formai változatossága alapján megkülönböztethető többesszám-fajták hogyan rendezhetők, illetve rangsorolhatók bizonyos „idealizált” paraméterek segítségével. Ehhez a kanonikus tipológiai megközelítést használom, melynek módszertanát Corbett (2003) dolgozta ki. A kanonikus tipológia részletes tudományelméleti és módszertani leíráshoz vö. Corbett (2010; 2011; 2012), Brown–Chumakina–Corbett (2012), Walther (2011), valamint Scheibl (2017) és <http://www.smg.surrey.ac.uk/approaches/canonical-typology>.

A kanonikus tipológiában a többes szám képzése olyan morfológiai mechanizmusként fogható fel (a németben), amely ideális esetben négy jellemzővel rendelkezik: A kanonikus többes számú paradigma így (i) teljes, (ii) kizárólag egymástól formailag eltérő alakokkal rendelkezik, (iii) azonosítható tőalakokból áll és (iv) szabályos markerekkel képezhető. A kanonikus tipológiai megközelítés azt vizsgálja, hogyan lokalizálhatók a németben ténylegesen meglévő többesszám-képzési mechanizmusok az ezen négy jellemző által definiált elméleti térben.

• **A teljességi kritérium:** Ideális esetben a többes szám a német nyelv három nyelvtani nemének és négy esetének minden jegykombinációjára, azaz minden inflexió cellára definiált. Ha a főnév megszámlálható, ez a kritérium teljesül is. A csak egyes számban használható főnevek ezzel szemben megsértik a teljességi kritériumot (nyelvtani szám gap), így kevésbé kanonikusak.

• **A formai különbözőség kritériuma:** Az általános megfogalmazás szerint kanonikusnak az az inflexió paradigmát számít, melynek minden egyes alakja eltér minden más alaktól. Ez a többes számra alkalmazva azt jelenti, hogy a főnév bármely többes számú esetalakja formailag el kell hogy térjen bármely egyes számú alaktól. A már említett erősen agglutináló jelleg miatt a többesszám-markerek közül ezt a kanonikus kritériumot csak a Ø-markert szegi meg, pl. *der Schüler* 'a tanuló' vs. *die Schüler* 'a tanulók' (számszinkretizmus). A többes számot természetesen ilyen esetben a névelő jelzi.

• **Az azonosítható tőalakok kritériuma:** Kanonikus az a többes számú alak, amelyben a tő szegmentálható. Ezt a kritériumot csak a szuppletív többes szám, pl. *Seemann* 'tengerész' vs. *Seeleute* 'tengerészek' és az umlautos többes szám, pl. *Vater* 'apa' vs. *Väter* 'apák' nem teljesíti.

A formai különbözőség és az azonosítható tőalakok kritériuma két egymás ellen ható tényező, ezért bizonyos főnévsztyalok csak az egyiket, mások csak a másikat tudják teljesíteni. Számszinkretizmus esetén a többes számú alak a lehető legkevésbé különböző, de a lehető legnagyobb mértékben azonosítható. A szuppletív többes szám pedig pont fordítva: maximálisan különböző, de minimálisan azonosítható. Az 1. fokú umlautos többes számok formailag maximálisan különbözők, de kisebb mértékben azonosíthatók. A 2. és 3. fokú többes számok pedig, pl. *Student/Studenten* 'hallgató' és *Küche/Küchen* 'konyha', különbözők és azonosíthatók is egyszerre, és ezért közelítenek a kanonikus többes számhoz.

• **A szabályos markerek kritériuma:** A kanonikus inflexió paradigmában az inflexió morfémákra szigorú forma-funkció megfelelés definiálható. Az azonos forma mindig azonos grammatikai szerepet kell hogy betöltsön. A többes számra alkalmazva ez azt jelenti, hogy a többesszám-marker a főnéven minden esetben a többes számú inflexióra meghatározott formai/szemantikai funkciókat látja el. Ez többnyire igaz is a németre, a szemantikailag üres többesszám-markert leszámítva mindössze két többesszám-fajta esetén nem teljesül a kritérium:

- (i) A morfológiailag jelölt transznumeralitás esetén a főnév – a többesszám-marker ellenére – nem valódi többes számú (TÖBB MINT EGY), hanem egy gyengébb, transznumeralis (EGY VAGY TÖBB MINT EGY) értelmezést kap. Ilyen, mint láttuk, a deponens és dependens többes szám.
- (ii) Ha a többesszám-markerek formai funkcióihoz soroljuk a főnév deklinációs/nemosztályának jelölését is, akkor a „hamis többes számú” főnevek szintén megsértik a szabályos markerek kritériumát, amennyiben „rossz” nemosztályba sorolják a kérdéses főnevet.

6. Összefoglalás

A dolgozat a főnévi többes szám formai és funkcionális aspektusait tárgyalta röviden a német nyelvben – a hagyományos leíró német nyelvtan és a kontrasztív nyelvészeti/tipológiai megközelítések néhány jellemző paraméterének figyelembevételével. Összegzőképpen elmondható, hogy a német többes számú inflexió mind formai, mind szemantikai szempontból változatos képet mutat. Négy jellegzetesség emelhető ki: az analitikusság, az agglutináló jelleg, a polifunkcionalitás és a markergazdagság. A nem- és esetjelöléshez hasonlóan a többes szám jelölése a németben analitikusan, azaz az NP egyéb konstituensein is történhet, de velük ellentétben természetesen magán a főnéven is, mégpedig agglutináló jellegű inflexiók markerekkel. Ezen markerek polifunkcionalitása abban áll, hogy a főnévtől/NP-től függően lehetnek szemantikailag üres jelölők, többes számú információ hordozói, vagy értelmezhetők főnévi (deklinációs) osztályjelölőként is. Ez utóbbi szerepük összefüggésbe hozható és magyarázható a többes számú inflexió markergazdagságával.

Hivatkozások

- Ágel, Vilmos 1996. Finites Substantiv. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 24/1:16–57. doi:10.1515/zfgl.1996.24.1.16.
- Ágel, Vilmos 2005. Das fünfte und sechste Genus – und die anderen. In Nanna Fuhrhop (szerk.) *Virtuelle Festschrift für Peter Eisenberg*. 1–10.
- Allan, Keith 1980. Nouns and countability. *Language* 56/3:541–567. doi:10.2307/414449.
- Bartsch, Renate 1973. The semantics and syntax of number and numbers. In John P. Kimball (szerk.) *Syntax and Semantics*. Vol. 2. New York: Seminar Press. 51–93.
- Bennett, Michael R. 1975. *Some Extensions of a Montague Fragment of English*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Bosveld-de Smet, Leonie 1997. *On Mass and Plural Quantification: The Case of French des/du-NPs*. (Groningen Dissertations in Linguistics 22) Groningen: University Press.
- Brown, Dunstan – Marina Chumakina – Greville G. Corbett (szerk.) 2012. *Canonical Morphology and Syntax*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville G. 2003. Agreement: Canonical instances and the extent of the phenomenon. In Geert Booij – Janet DeCesaris – Angela Ralli – Sergio Scalise (szerk.) *Topics in Morphology. Selected Papers from the Third Mediterranean Morphology Meeting, Barcelona, Sept 20–22, 2001*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada Barcelona. 109–128.
- Corbett, Greville G. 2010. Canonical derivational morphology. *Word Structure* 3/2:141–155. doi:10.3366/word.2010.0002.
- Corbett, Greville G. 2011. Higher order exceptionality in inflectional morphology. In Horst J. Simon – Heike Wiese (szerk.) *Expecting the Unexpected: Exceptions in Grammar*. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 216) Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. doi:10.1515/9783110219098.107.

- Corbett, Greville G. 2012. Canonical morphosyntactic features. In Dunstan Brown – Marina Chumakina – Greville G. Corbett (szerk.) *Canonical Morphology and Syntax*. Oxford, New York: Oxford University Press. 48–65.
- Croft, William 2003. *Typology and Universals*. 2. kiad. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eisenberg, Peter 2000. Das vierte Genus? Über die natürliche Kategorisation der deutschen Substantive. In Andreas Bittner – Dagmar Bittner – Klaus-Michael Köpcke (szerk.) *Angemessene Strukturen: Systemorganisation in Phonologie, Morphologie und Syntax*. Hildesheim: Olms. 91–105.
- Gil, David 2001. Noun-phrase types and the number marking of anaphors. *STUF - Language Typology and Universals* 54/1:3–25. doi:10.1524/stuf.2001.54.1.3.
- Kolde, Gottfried 1996. *Nominaldetermination. Eine systematische und kommentierte Bibliographie besonderer Berücksichtigung des Deutschen, Englischen und Französischen*. Tübingen: Niemeyer.
- Krifka, Manfred 1986. *Nominalreferenz und Zeitkonstitution. Zur Semantik von Massentermen, Pluraltermen und Aspektklassen*. PhD disszertáció. Universität München.
- Krifka, Manfred 1989. Nominal reference, temporal constitution and quantification in event semantics. In Renate Bartsch – Johan van Benthem – P. van Emde Boas (szerk.) *Semantics and Contextual Expression*. Dordrecht: Foris. 75–115.
- Lehmann, Christian – Edith Moravcsik 2000. Noun. In Geert E. Booij – Christian Lehmann – Joachim Mugdan (szerk.) *Morphologie / Morphology Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. (Handbücher Zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 17/1) Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 732–757.
- Müller, Gereon 2002. Remarks on nominal inflection in German. In Ingrid Kaufmann – Barbara Stiebels (szerk.) *More than Words: A Festschrift for Dieter Wunderlich*. (Studia Grammatica 53) Berlin, Boston: De Gruyter. 113–145. doi:10.1515/9783050081274-006.
- Rijkhoff, Jan 2002. *The Noun Phrase*. (Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory) Oxford, New York: Oxford University Press.
- Sauerland, Uli 2003. A new semantics for number. *Semantics and Linguistic Theory* 13:258–275. doi:10.3765/salt.v13i0.2898.
- Scheibl, György 2006. *Zwei Senatoren bestechen drei Vestalinnen: Nominalphrasent mit Numeralien (NumNP) und die feferenziell-strukturelle Ambiguität im Deutschen*. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Scheibl György 2008. Fünf Komma null Eidecksen und null Komma fünf Eidecksen: über den Rektionsplural im Deutschen. *Studia Hungaro-Bulgarica* 2:133–157.
- Scheibl György 2017. Nyelvtaniszabály-konfliktusok kanonikus tipológiai megközelítésben. In Szécsényi Tibor – Németh T. Enikő (szerk.) *Stratégiák és struktúrák. Tanulmányok Kenesei István 70. születésnapjára*. Szeged: JATEPress Kiadó. 111–124.
- Scheibl, György 2019. Der Rektionsplural in die anderen Plurale im deutsch-ungarischen Vergleich. In Ewa Vargáné Drewnowska – Péter Kappel – Bernadett Modrián-Horváth – Orsolya Rauzs (szerk.) *„vnd der gieng treulich, weislich vnd mendlich mit den sachen vmb”*. *Festschrift für Péter Bassola zum 75. Geburtstag*. (Acta Germanica 15) Szeged: Institut für Germanistik. 104–115.

- Stump, Gregory T. 2001. *Inflectional Morphology: A Theory of Paradigm Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walther, Géraldine 2011. Measuring morphological canonicity. *Linguistica* 51/1:157–180. doi:10.4312/linguistica.51.1.157-180.
- Waugh, Linda R. – Barbara Lafford 2000. Markedness. In Geert E. Booij – Christian Lehmann – Joachim Mugdan (szerk.) *Morphologie / Morphology Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. (Handbücher Zur Sprach- Und Kommunikationswissenschaft 17/1) Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 272–281.
- Wegener, Heide 1992. Pluralregeln und mentale Grammatik. In Anatoli Strigin – Ilse Zimmermann (szerk.) *Fügungspotenzen. Festschrift für M. Bierwisch*. (Studia Linguistica 34) Berlin: Akademie Verlag. 225–249.
- Wegener, Heide 1995. *Die Nominalflexion des Deutschen – verstanden als Lerngegenstand*. Tübingen: Niemeyer.
- Wegener, Heide 1999. Die Pluralbildung im Deutschen – ein Versuch im Rahmen der Optimalitätstheorie. *Linguistik Online* 4/3. doi:10.13092/lo.4.1032.
- Wiese, Bernd 2000. Wieso Flexionsklassen? Über die deutsche Substantivdeklination. In Rolf Thieroff – Matthias Tamrat – Nanna Fuhrhop – Oliver Teuber (szerk.) *Deutsche Grammatik in Theorie und Praxis*. Tübingen: Niemeyer. 139–153.
- Wunderlich, Dieter 1999. *German Noun Plural Reconsidered*. Kézirat. Universität Düsseldorf.
- Wurzel, Wolfgang Ullrich 1996. Morphologischer Strukturwandel. In Ewald Lang – Gisela Zifonun (szerk.) *Deutsch - Typologisch*. (Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache 1995) Berlin, Boston: De Gruyter. 492–524. doi:10.1515/9783110622522-022.
- Zifonun, Gisela 2004. Plural und Pluralität im Sprachenvergleich, insbesondere zwischen dem Deutschen und dem Ungarischen. In Dániel Czicza – Ildikó Hegedűs – Péter Kappel – Attila Németh (szerk.) *Wertigkeiten, Geschichten und Kontraste. Festschrift für Péter Bassola zum 60. Geburtstag*. Szeged: Grimm. 397–415.

A szerzőről

Scheibl György a Szegedi Tudományegyetem Német Nyelvészeti Tanszékének docense. Kutatási területe a leíró német nyelvtan, a morfológia és a kontrasztív nyelvészet. Számos német leíró nyelvtan szerzője.

Elérhetősége: scheibl@lit.u-szeged.hu